

LA RE-CREACIÓ DE LA REVOLUCIÓ FRANCESA*

LLUÍS ROURA

Habitualment quan hom parla de Catalunya, i d'Espanya, en relació a la Revolució francesa, se sol donar per suposat que, de manera pràcticament exclusiva, cal referir-se a la *contrarevolució*; fins i tot després que la historiografia hagi deixat ben establerta la tesi de la revolució espanyola dins el primer terç del segle XIX; una revolució que, òbviament, no va sorgir del no-res, ni sense relació amb els processos revolucionaris encetats a Europa per la Revolució francesa de 1789.

Sense cap pretensió de negar el pes de la *Reacció* a Espanya, sinó més aviat pel fet de reconèixer-lo, crec que convé remarcar les traces revolucionàries que, tanmateix, aquella no va aconseguir esborrar del tot.

En ocasió del segon aniversari de la Revolució francesa alguns treballs es van esforçar, en aquest sentit, per subratllar tant el fet de la circulació de notícies relatives a la Revolució i la seva influència, com l'existència d'alguns sectors —certament minoritaris— simpatitzants amb els esdeveniments revolucionaris de França...¹ Sabem, en efecte, que malgrat les prohibicions, els textos revolucionaris entraven i circulaven per Espanya; que hi havia tertúlies; i, fins i tot, ha quedat constància de certs projectes i esdeveniments que donaren peu a conspiracions, mobilitzacions i actuacions públiques de signe pro-revolucionari. Certament, no hi va haver una influència immediata reeixida, però això no impedeix reconèixer el fet que és en aquests anys on cal situar el punt de partida dels trets que caracteritzaran la revolució que als decennis posteriors havia de posar fi a l'Antic Règim a Espanya.

En aquesta línia em proposo reclamar l'atenció, amb aquest article, sobre un aspecte que ha estat molt poc pres en consideració, tant pel que fa a la difusió de la Revolució francesa a Espanya com a les contradiccions de l'ulterior procés revolucionari espanyol: el pes del caràcter eminentment oral que tenia la societat. Només si remarcuem la seva transcendència s'evidencien les limitacions que imposa a l'historiador la preeminència de les fonts escrites. La constant

*Aquest text va ser presentat al 118^è Congrès National des Sociétés Historiques et Scientifiques celebrat a Pau, del 25 al 29 d'octubre de 1993. La seva elaboració s'emmarca en l'àmbit del projecte de recerca PB 90-0715, finançat per la DGICYT (Ministeri d'Educació i Ciència).

¹Jo mateix ho vaig subratllar al Congrès Mondial pour le Bicentenaire de la Révolution (*L'image de la Révolution française*, ed. M. Vovelle, París, 1989, I, p. 653 ss.). Vegeu en el mateix sentit les actes de col·loquis com els celebrats a Barcelona, Madrid, Lisboa... (cf. M. Vovelle i D. Le Monnier, *Les colloques du Bicentenaire*, París, 1991), així com els treballs publicats a *España y la Revolución Francesa*, ed. J. R. Aymes, Barcelona, 1989, i a *1789. Weltwirkung einer grossen Revolution*, ed. M. Kossok i E. Kross, Berlin, 1989, t. 2.

preocupació de les autoritats per tal de controlar l'“oralitat,” els gestos, els símbols, etc. és una bona prova de la importància que tenien per la contemporaneïtat. Coneixem prou bé, en efecte, l'abundància i importància de les prohibicions relatives a reunions, conversacions, ús d'objectes (com ara gorres, rellotges, ventalls, etc. amb la més mínima al·lusió gràfica a la Revolució), modes, cançons, imatges, etc.²

Lligams i ressorts de l'oralitat

És clar que en una societat de referència fonamentalment oral, l'oralitat impregna tant els seus valors com les seves bases morals i jurídiques; no oblidem, per exemple, el fet que en totes elles la *paraula* suposa sempre *compromís*. Però al mateix temps l'oralitat ofereix a l'individu, sobretot en els ambients de familiaritat —tant si es tracta literalment dels familiars, com dels de companyonia o confraria— l'avantatge de l'efimeritat, del “contrast” i la ironia, de l'expressió crítica, del menyspreu o del sarcasme... enfront de la realitat, dels valors, dels preceptes i de les opinions establertes.

Podem referir-nos a alguns dels elements que trobem a la base d'aquesta segona dimensió de l'oralitat, que fàcilment pot vehicular la subversió:

a) El temps i l'*entreteniment*

És, en efecte, un concepte diferent del temps aquell que presideix els ritmes d'una societat oral. L'homonímia i l'etimologia del mot *entretenir*³ (amb un camp semàntic que abarca des de la conversació, fins al gaudi, el compartir, i la possessió i “menyspreu” del temps) dona una bona referència de la universalitat de la mescla entre els valors del temps i els de l'oralitat; si més no pel que fa a les societats preindustrials de tradició llatina.

b) Avides de *novetats*, tot i la malfiança que sempre les acompanya

El caràcter immutable de la societat d'antic règim no impedeix pas, sinó que més aviat estimula, el deler de novetats. L'atracció per allò que és prohibit, sobretot si es té en compte que la novetat es troba sempre associada a la *corrupció* (encara ara és sinònim de “rarsa,” “anomalia,” “irregularitat”...),

² Cf. *Novis. Rec.*, lib. 8, tit. 18, ley 13 (i notes).

³ Tot i que en la llengua catalana, com en la major part de les romàniques el mot *entretenir* manté connotacions amb la dimensió oral de la comunicació i alhora amb el desdeny del temps (cf. els diccionaris de J. Corominas), és clar que aquella en la que queda més evident és la llengua francesa, on la polisèmia del mot *entretenir* (i *entretien*) és ben viva (cf. el *Dictionnaire Robert*). És, doncs, tenint en compte el redactat original en francès del present article que aquest paràgraf adquireix un sentit més evident.

explica en gran part la seva importància.

És difícil, quan les noves arriben a l'orella, de conèixer-ne la veracitat: la comunicació de la novetat —la *novel·la*—⁴ és, doncs, un medi idoni per a la proliferació de rumors i murmurs; és a dir, per a les peces clau de la cultura oral. Unes peces que no es troben pas als antípodes del pluralisme, sinó que més aviat poden ser situades entre els seus precursors. El rumor i el murmur són, en efecte, una de les fonts —i al mateix temps una de les expressions principals— de la circulació de bones i males “noves” quasi sempre embolcallades en contradiccions i reclamant, per tant, una permanent actitud d'alerta i de crítica.⁵

D'aquesta manera es comprèn millor l'associació de l'avidesa de *noves* i de *novetats* amb la inquietud i amb la por. Aquesta pot sorgir dels rumors, però esdevé particularment greu quan hom pren consciència que el món és sempre portador de “tot un feix de novetats” que tan sols requereixen d'unes circumstàncies determinades per madurar i per arribar a imposar-se.⁶ El romancer, les col·leccions d'estampes, de llegendes, d'històries... ens ofereixen una bona mostra de la importància del rol que, tradicionalment, ha jugat la circulació de notícies, a les societats europees.

c) “Naïvitat”

La ingenuïtat és una condició del rol que juguen els rumors dins la cultura oral. Però, alhora que garanteix el ressò de les notícies —en totes direccions—, constitueix un signe de la seva feblesa en relació a les altres dimensions culturals. La ingenuïtat, en efecte, esdevé un bon factor de la predisposició a la claudicació enfront a les demostracions escrites —sobretot si provenen de l'autoritat—.

d) Comunicació oral i *re-creació*

Contar oralment suposa sempre una espècie de *re-creació*. És quelcom evident en la comunicació oral “privada” (sobretot si ens adonem del clar predomini de la narració en primera persona, així com de les construccions *directes* que comporta l’“art” de contar, tan propi de les societats preindustrials —és a dir, d'aquelles on a penes queda lloc per l'anonimat i on el temps només es compta a l'engròs—); i alguns dels seus trets en resulten particularment accentuats dins la comunicació pública. Penso, per exemple, en la importància del gest i de la teatralització, així com en el caràcter interpel·latiu —que cerca sempre la complicitat del destinatari, privant-lo així de restar en la sivitat o la indiferència.

⁴ De nou la polisèmia del mot *nouvelle* —associant novetat amb narració— segueix més viva en el francès que en d'altres llengües romàniques.

⁵ Sobre aquesta qüestió vegeu M. Vovelle, *La mentalité révolutionnaire*, París, 1985, p. 62-63.

⁶ *Ibid.*, p. 267.

La *interpel·lació* és fonamental, particularment en la mesura que esdevé la clau de l'èxit i de la difusió. Aquests són, en efecte, els objectius principals de la comunicació, més que no pas la fidelitat o veracitat d'allò que es conta. És així com es comprèn millor la importància, en el si de les societats orals, dels medis on la comunicació arriba al més alt nivell de re-creació: el teatre, els diàlegs i col·loquis, els himnes i les cançons, la festa...

e) Els àmbits de *maduració*

Tots aquests elements, que semblen propis de la superficialitat que li correspon a una comunicació amb molts ingredients de "xoc" i d'immediatesa, o bé de "passatemp", expliquen la importància, a les societats tradicionals, dels medis dins els quals les informacions poden ser tamisades i "madurades." Bé sigui a través de la conversació íntima (dins el medi familiar, per exemple), o bé per l'adoctrinament (a través dels canals religiosos, principalment); però sempre per la via de factors d'intermediació jeràrquica. És precisament en aquests àmbits on hi trobem alhora les vies d'intersecció més habituals entre l'oralitat i la comunicació escrita. La Contra-revolució ho sabia prou bé; o, si més no, va saber-ne treure tot el profit que li convenia.

Rumor i re-creació de la Revolució francesa

La comunicació oral reposa sobre elements culturals i emocionals, i alhora els estimula. Els més evidents són els immediats; però sempre remou també ressorts antics i llunyans —tant si són individuals com col·lectius—. L'"alcalde mayor" de la vila catalana de Tortosa —el mallorquí Nicolau Campaner— que era un home de lleis, amb una sòlida formació humanista, ens ho recorda en un document del 15 d'abril de 1790 on, a causa del temor "a las revoluciones actuales de un país vecino como la Francia," informava el govern espanyol, de forma reservada, sobre el sentiment anti-castellà dels catalans: "no hay persona... —deia— que deje de oír a todas horas [que] las leyes de Castilla no rigen en Cataluña"; i remarcava particularment que "*iguales expresiones, a primera vista accidentales, están continuamente reimprimiendo en la memoria* de todos que Cataluña ha sido provincia independiente de Castilla y sujeta a ella con violencia. Esta memoria —deia, per cloure— estimula a reputarse no como hermanos legítimos de los castellanos ni como a hijos comunes a un mismo padre y soberano, sino como a adoptados, y aun separados contra su gusto de la potestad de otro a quien amaban tiernamente."⁷

La gravetat del fenomen revolucionari de França, i la seva proximitat geogràfica, van donar a Espanya un impuls considerable a la penetració de notícies i a la dimensió re-creadora de la comunicació oral. Algunes observacions

⁷ AHN, Estado, leg. 3944 (la cursiva és meua).

ens ho poden mostrar.

a) Esmentar la Revolució, com pulsio dels ressorts tradicionals

Enraonar de la Revolució francesa suposava estimular els ressorts d'alguns fenòmens que eren, de fet, omnipresents a les societats de l'Europa moderna. Aquest és el cas, per exemple, de la *violència*, de la *festa*, de la mobilització de masses...⁸ A cada societat s'expressaven, o bé simplement hi eren presents, a través del llegat de llur cultura i història, però sempre condicionat pel pes de la conjuntura —que esdevenia particularment accentuat en temps de crisis i de guerres—.

No és pas estrany, doncs, que a Espanya el fet de parlar de la Revolució representés al mateix temps una oportunitat de reactivació de referències com les de la *croada*, l'*autodefè*, la *llegenda negra*, o la *galofòbia*; més aviat resultava impossible que la mentalitat del moment escapés a aquests condicionaments culturals i històrics.

La formulació de *croada* impregnava tots els textos anti-revolucionaris espanyols. Aquest fou el cas dels textos doctrinaris que eren a la base de les campanyes d'opinió —fonamentalment orals— que es difonien pel biaix dels intermediaris.⁹ Ja en una de les seves famoses cartes pastorals durant la Guerra Gran, l'arquebisbe de Tarragona, Armanyà, escrivia a l'abril de 1793: "Desde la infausta entrada de los moros, no creo que haya tenido España guerra de tanta importancia..."; i el bisbe de Girona, Lorenzana, feia una crida a "plantar de nuevo en el reyno de Francia el estandarte de la fe." Però, tal com acabo d'indicar, era sobretot el martelleig dels predicadors allò que garantia l'ambient d'agitació propi d'una croada. El cònsol francès a Barcelona ens ho recorda a través de l'informe que va trametre el 23 de març de 1793, on assenyalava que "les prédicateurs sollicitent dans tous leurs discours que les catalans prennent les armes puisqu'on doit voir cette guerre comme une guerre de religion"; i ho evidencien, particularment, un bon nombre de cançons i himnes —patriòtics i de guerra— suposadament populars, que han arribat fins a nosaltres.¹⁰ Aquest clima

⁸ Cf. Vovelle, *La mentalité révolutionnaire*, p. 83 ss., 152. Sobre la violència pot veure's un breu balanç historiogràfic a *Recherches sur la Révolution*, ed. M. Vovelle i A. De Baecque, París, 1991, p. 87-114; sobre el tema cal tenir en compte, particularment, el Col·loqui celebrat a la Stanford University, el 1992, sobre el *Terror*. Sobre la *festa* vegin-se els treballs de M. Ozouf i M. Vovelle; sobre les mobilitzacions de masses, recordem el treball clàssic de G. Rudé.

⁹ M'hi vaig referir a "Poder i mentalitat: anotacions entorn a la intermediació cultural a la Catalunya de finals del segle XVIII," *Actes del Primer Congrés d'Història Moderna de Catalunya*, Barcelona, 1984, II, p. 621-627. D'entre els innombrables textos "doctrinals" podem destacar el del P. Cádiz (*El soldado católico en guerra de religión*, Barcelona, 1794), o els del bisbe de Santander, Menéndez de Lúcar (cf. R. Maruri, *Ideología y comportamiento del obispo Menéndez de Lúcar (1784-1819)* Santander 1984). Per una referència més detallada, pot veure's el meu treball *Guerra Gran a la ratlla de França. Catalunya dins la guerra contra la Revolució francesa*, Barcelona, 1993, p. 148-155.

¹⁰ L'informe del cònsol francès, a AAE (París), *Corresp. Consulaire et Commerciale. Barcelonne*,

de "guerra santa" venia reforçat, a més, per un rosari de celebracions litúrgiques (pregàries, processons, benediccions de batallons i d'estandarts, repics de campana, festivitats commemoratives —de les victòries dels exèrcits, de les onomàstiques reials, etc.—) les quals, a través dels ritus, del protocol i de tota mena de teatralització, marcaven el ritme de la vida ciutadana.

Podem adonar-nos, doncs, que hi ha, al mateix temps, un vertader pont de confluència entre les referències a la *festa* i a la *violència*; totes dues tendint vers la "mobilització" de masses (una "mobilització" per tal de controlar-les millor, és clar). No es irrelevant, en aquest sentit, que fins i tot trobem els anuncis (o convocatòries) de les celebracions litúrgiques que publicava el *Diario de Barcelona*, dins la secció de *Fiestas*.

¿Pot, llavors, passar desapercebut (o considerar-se un simple atzar de calendari) el fet que la declaració de guerra contra la Revolució, per part d'Espanya, es produís en Divendres Sant (el 23 de març de 1793) —punt culminant d'una tensió de violència religiosa que havia anat en ascens al llarg de tot una Quaresma?

Era lògic, doncs, que es diposités la confiança —tal com ho manifestava el bisbe de Girona— en la capacitat d'arribar a "inflamar al pueblo", o —segons el mot emprat pel prior de Meià— d'"excitarlo" per tal d'"animar[lo] y encender[lo]" —en paraules del bisbe de Barcelona— en común y en particular, a tomar las armas."¹¹

La *Inquisició* no era pas una institució reactivada tan sols de cara al control establert des del 1791 per fer front als impressos que procedien de França. Seguia essent el referent d'una mentalitat que continuava contraposant la "puresa" d'Espanya a les "perversions" estrangeres (tan religioses —enfront de protestants i jueus—, com culturals —enfront a la filosofia del segle i a "les permanents maquinacions tramades per l'enveja europea" contra l'Imperi espanyol). Així ho formulaven tant els textos més elaborats com els discursos més solemnes de la Reacció; i així ho denunciaven els escassos nuclis d'espanyols pro-revolucionaris —com ara el que s'havia format a Baiona—. L'anatema i, per tant, la persecució, eren presents en les manifestacions de tot tipus, però adquirien una gran difusió a través de la identificació automàtica de conceptes que, malgrat ésser ben diversos, coincidien en el seu vigor desqualificador i pejoratiu —com ara els de *jueu*, *protestant*, *francmaçó*, *francès*, *moro*, *heretge*, *impiu*, etc. Es tractava de comportaments que es trobaven en concordança amb el desig —o, més exactament, amb les decisions— de Floridablanca, que manifestava: "aquí

t. 20. Per celebrar la rendició de la fortalesa de la Bellaguarda, un sonet, deia: "(...) Ya del gran Dios la espada vengativa / la diestra armó del Rey que le venera, / ya su cresta orgullosa y altanera / rinde el Gallo al León que le derriba..." (publicat dins el *Diario de Barcelona*, núm. 187, 5 jul. 1793); així mateix, la tornada d'una cançó de guerra proclamava: "A les armes, catalans, / a les armes sens tardar, / puix de Déu la llei més santa / tots anem a defensar!" etc. (vegi's sobre aquesta qüestió J. Llimargas, "La Revolució francesa, 'carregada de romanços'," *L'Avenç*, 122 (gen. 1989), p. 42-47.

¹¹ Cf. *Guerra Gran a la ratlla de França*, p. 151.

no queremos tanta luz, ni sus consecuencias,"¹² o amb el pensament de l'arquebisbe de Tarragona que —amb una expressió que desmenteix sense embuts l'opinió de bona part de la historiografia actual que segueix considerant-lo un home *il·lustrat*— no dubtava de codemnar obertament "la nuèva [e] impiísima filosofía" del segle XVIII.¹³

L'*autodefè* i la *llegenda negra* eren doncs clarament subjacents a les crides a la guerra de religió, tot basculant alhora vers actituds de *xenofòbia* —i particularment galòfobes—. Aquestes marcaren un dels trets més característics de les cançons i textos anònims que podien trobar-se una mica pertot. Es tracta d'una actitud que, tal com ja he intentat mostrar en un altre lloc,¹⁴ reposa sobre ingredients històrics i conjunturals, tant de tipus econòmic com cultural i de veinatge fronterer —agreujats pel fet que el caràcter fràgil d'aquestes relacions de veinatge és fàcilment susceptible de desembocar en el conflicte.¹⁵ Fins i tot, davant una suposada condescendència oficial envers els francesos, alguns anònims formulaven proclames sediciosos envers la monarquia espanyola, a causa de llur galofòbia militant.¹⁶

b) Les possibilitats contingudes

Ja m'he referit, més amunt, a l'avidesa i la por pel que fa a les "novetats," així com a les possibilitats i limitacions de transformació que poden esperar-se dins les societats tradicionals d'antic règim. Per unes i altres, el fet de parlar de la Revolució podia esdevenir el marc on treure el cap, més enllà dels esquemes (socials i mentals) que permanentment les contenien. Encara que n'hi hagi poques traces, hom pot detectar-hi al·lusions a la rebel·lió, a una certa voluntat "anivelladora," o algunes referències més o menys utòpiques d'organització social o política diferent...

Al març del 1794, per exemple, podem observar com les referències a la Revolució francesa són incorporades als propòsits galòfobs, a través d'una actitud clara de rebel·lió: "si VE no pone en ejecución lo sobredicho —deia un text

¹² Citat per R. Herr, *España y la Revolución del siglo XVIII*, Madrid, 1964, p. 198.

¹³ Carta pastoral del 15 d'abril 1793 (BC, col. Bonsoms, Full. 7124, p. 24).

¹⁴ Cf. *Guerra Gran a la batalla de França*, p. 76 ss.

¹⁵ El cònsol francès a Barcelona en dona un testimoni reïtat, al llarg dels informes que tramet a París fins al moment d'inici de la guerra (AAE, *Corresp. consulaire et commerciale. Barcelonne*, t. 20).

¹⁶ Així, un pasquí anònim aparegut a Tortosa el 2 de març de 1793 proclamava: "Si el Rey no manda a los jefes saquen de España el francés / mucho peligra la España no tener vasallo fiel. / El Francés mirarse puede, sin tener trato con él / pues vemos viene a la España a usurpar lo que no es de él. / En fin, si no se determina marche de España el francés / seremos todos nosotros contrarios a nuestro Rey. / Y si los saca seremos los más firmes / y constantes a defender nuestro Rey. / Acabamos de ver claro las resultas del Francés, / la ley de Dios han dexado, han dado fuego a los templos y degollado a su Rey. / Salga de España el Francés, que la ley de dios lo manda / conquistándoles los bienes que han ocupado a la España. / Firmo por todo el Común de Cathaluña" (AHN, *Consejos*, leg. 6342).

anònim, adreçat al comte de La Unión, que exigia l'expulsió dels francesos—, le certifico de juro que verán en esta plaza guillotinas para acabar con esta bárbara gente, y a más no caygan otros, sobre todo los ministros y caballeros; esos son los que los conservan, miren que van en peligro de caer con ellos. Porque los ministros son los sobornados y los caballeros son los que les obligan en su empeño; ...en este asunto seremos peores que los jacobinos, sin faltar a la religión.”¹⁷ És clar que aquestes traces de rebel·lió són ben explícites en el ressò de les expressions pro-revolucionàries; recordem sinó alguns dels crims que en diferents ocasions es sentiren pels carrers —com el de “morir Carles Quart / i visca la llibertat!” o el de “visca la República!” així com alguns gestos que, tot i que esporàdics, es van produir a Barcelona i en d'altres llocs de la península Ibèrica, com el de plantar l'arbre de la llibertat, o el de cantar el “Ça ira!”, així com la notorietat d'alguns llocs on es parlava habitualment dels esdeveniments de França —i que precisament per aquesta raó varen ser tancats per l'autoritat—. ¹⁸ Però la capacitat de rebel·lió també la trobem en les expressions francòfobes o anti-revolucionàries, com ho hem vist en el text citat a la nota 16.

És difícil d'assenyalar el límit entre les simpaties envers el caràcter “anivellador” i l'existència d'una voluntat decidida de fer-lo realitat. Però, com a mínim, és clar que una simpatia manifesta per un cert igualitarisme implica un mínim de voluntat de transformació. Un cop més, doncs, el temor de les autoritats no seria completament gratuït. Per exemple quan el governador militar de Barcelona escrivia que “a los habitantes de la villa les ha hecho grande impresión lo de la igualdad y repartimiento de los bienes de los ricos.”¹⁹ Podem pensar, així mateix, que les referències igualitàries de la Revolució francesa podien connectar amb les inquietuds i la problemàtica de la societat catalana. D'una banda per la proximitat d'avalots com els de 1773 i 1789, però també pel tipus d'al·lusions com les que trobem en el dietari d'un menestral de Barcelona, quan exclamava, en relació a la tensió entre menestralia i noblesa: “yo no sé en qué ha venido el Honor de la nobleza, pues se cuenta y se lee de la nobleza antigua en guerras passadas que eran el laurel de la Corona, los primeros en oponerse a los enemigos, los primeros en levantar Tercios, y ahora tan obstinados, pues no tiran sino a sujetar al pobre. Pero cuidado que la olla va hirviendo, y tanto hierve que poco a poco se va el caldo, y no toman ejemplo de la Francia, desgraciada corona: que los grandes oprimían tanto a los pequeños que los grandes perdieron a los pequeños, pero estos perdieron a los grandes, pues primero fueron destruidos los poderosos que los pobres...”²⁰

Les amenaces i les crítiques de la realitat amaguen sempre el somni no

¹⁷ Citat per A. Ossorio y Gallardo, *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la República Francesa (1793-1795)*, Barcelona, 1977 (1ª ed. 1913), p. 163-164.

¹⁸ Cf. *Guerra Gran a la ratlla de França*, p. 78, 136-145.

¹⁹ *Memoria del marqués de Baños* (16 maig 1795), a AGS, XII Secretaria de Guerra, leg. 6670, f. 28 ss.

²⁰ R. Cornet, *Cosas acontecidas en la ciudad de Barcelona*, AHCB, Ms. A-165, f. 137.

confessat d'un món o d'una societat diferents d'aquell en el que hom es troba; fins i tot en els casos en els que hom no arriba a fer-ne una formulació explícita (i no hem d'oblidar que àdhuc quan aquesta formulació es produeix, no sempre arriba a sobrepassar els cercles restringits de les *élites* on sol aparèixer en primer lloc). A Espanya, les escasses formulacions polítiques que implicaven una ruptura amb la realitat existent, i que s'apropaven als principis sorgits de la Revolució francesa i del racionalisme de la Il·lustració, o bé restaven ocultes a causa de la radicalitat de la censura i de les mesures de control ideològic, o bé es formulaven en l'ostracisme. En tot cas, només van poder deixar entreveure la seva reeixida a partir del context revolucionari obert arran de la guerra napoleònica. Amb tot, en els anys de la Revolució francesa, podem referir-nos com a mínim a dues formulacions ben clares: una es va produir a Salamanca, i il·lustrava el text titulat *Exhortación al pueblo español para que deponiendo la cobardía se anime a cobrar sus derechos*; l'altra va sorgir de l'ambient dels revolucionaris espanyols que eren a Baiona, i va aparèixer en un text que hom pot atribuir amb tota probabilitat a Santiváñez —són les anomenades *Reflexiones imparciales de un español a su Nación, sobre el partido que debería tomar en las ocurrencias actuales*.²¹

Pel que es refereix al primer cas, diversos testimonis relaten els símptomes de rebel·lió, d'esperit d'insurrecció, i els perills dels *filòsofs moderns* a algunes universitats espanyoles i, particularment, a la de Salamanca.²² Així, encara que l'*Exhortación al pueblo español* sigui un text que, en principi, no té res a veure amb la Revolució francesa, ens evidencia el fet que la guerra no havia pas aconseguit de fer callar alguns dels partidaris del racionalisme i de la Il·lustració. Hom els podia trobar sobretot a Baiona, on a l'entusiasme s'hi afegien la formulació d'un nou ordre polític i la voluntat per a establir-lo; aquest era, per exemple l'abast dels plantejaments de Santiváñez, que probablement és qui va anar més lluny a les seves *Reflexiones imparciales*.²³ En aquest text, el punt de partida era el de la sobirania popular; segons Santiváñez només si aquesta és reconeguda pot confiar-se en la resolució dels greus problemes que tenia Espanya: "no es tiempo de reformas pequeñas; el mal es de tal naturaleza que los remedios superficiales de nada servirían sino para irritarlo, y es menester curarlo de raíz." És per això que ell proposa: "que la Nación se junte... La unión, la ilustración, y el conocimiento de los derechos del hombre os deben

²¹ El text de Santiváñez pot trobar-se a AAE (París), *Correspondance politique. Espagne*, t. 635, f. 613-620 (març 1793); pel de Salamanca pot veure's R. Herr, *El siglo de la revolución*, Madrid, 1964 (1ra ed. en anglès 1960), p. 272.

²² J. R. Aymes recorda els més importants al seu llibre *La guerra de España contra la Revolución francesa (1793-1795)*, Alacant, 1991, p. 449-50.

²³ El text manuscrit, anònim, data de març de 1793, i es troba a AAE, *Corresp. politique. Espagne*, t. 635, f. 613-620. Sobre aquest il·lustrat i el seu revolucionarisme, vegeu M. Núñez de Arenas, "Un madrileño en la Revolución francesa. Don Vicente María Santiváñez," dins *L'Espagne des Lumières au Romantisme*, París, 1963; i també J. F. Fuentes, "Seis españoles en la Revolución Francesa," dins *España y la Revolución Francesa*, ed. J. R. Aymes, Barcelona, 1989, p. 283-310.

conducir necesariamente a formar un *Cuerpo Político* en que tengan parte todos nuestros pueblos, una *Representación Nacional*... [que] haria con poderes legítimos lo que hoy hace el rey con poderes usurpados... Hecho esto —assenyala Santiváñez— sobran en España sujetos, y no falta instrucción, para efectuar tranquilamente una mutación pacífica, y hacer despertar a sus naturales del profundo sueño en que han dormido tanto tiempo.”

c) alguns exemples paradigmàtics

Dos casos, d'entrada, de signe ben diferent, ens mostren de manera particular algunes característiques i abast de la comunicació oral, i testimonien el seu caràcter “obert” i, per tant, incontrolable.

Es tracta, en primer lloc, d'un full volant que reproduïx de manera xocant una guillotina.²⁴ El seu caràcter *naïf* reflecteix una plasmació visual feta a partir d'informacions que s'endevinen com necessàriament orals —probablement diverses i de procedències variades—. ²⁵ La sensació de precisió i de rigor del dibuix, que deriva d'una certa voluntat de fixació i d'intencionalitat de difusió, i que es concreta en un aire de descripció “tècnica,” contrasta amb una esquematització inequívocament matussera. Però la imatge clarament deformada i incorrecta és lluny de merèixer el menyspreu. En efecte, més que davant d'una *deformació*, ens col·loca enfront d'una *re-creació* que esdevé, alhora, un instrument de re-creacions orals.

Podem observar com, en aquesta re-creació de la guillotina es tracta, en realitat de re-crear l'execució del rei; sobretot gràcies a una “minuciositat” formal que estimula la vivacitat i versemblança del discurs que requereix. La notícia podia ser, d'aquesta manera, explicada *sistemàticament*, i la il·lustració gràfica esdevenia així el simple suport del relat oral —i gestual—, de manera equiparable a la funció de les imatges de les auques i els retaules. D'aquesta manera ens adonem que la numeració i la ingenuïtat de les referències descrites, malgrat l'aparença, no tracta pas d'oferir especificacions tècniques, sinó de facilitar alhora un suport mnemotècnic, didàctic i oratori per a un discurs i per a una teatralització que permeten “re-inventar” cada vegada la guillotina alhora que es “re-crea” l'execució del rei. D'aquesta manera el caràcter viu i directe de la comunicació oral de la notícia, manté tota la seva capacitat de dramatització i d'interpel·lació que, en definitiva, havia d'esdevenir la clau del seu èxit —i del seu soroll—; molt més que no pas la fidelitat als esdeveniments reals.

²⁴ El dibuix que conté aquest full volant —i que reproduïxo al final d'aquest article— es troba a l'arxiu del Castell de Peralada (secció D “Guerra Gran,” reg. 7); vaig donar-lo a conèixer, amb una primera aproximació a *Guerra Gran a la batalla de França*, p. 72, 75.

²⁵ Tot i que no pot excloure's les que podien provenir de la preexistència de la “guillotina” a l'Europa Moderna, el seu caràcter matusser no sembla pas que pretengui reproduir una imatge visual prèvia, coneguda directament (sobre la història de la guillotina, vegeu D. Arasse, *La guillotina y la figuración del Terror*, Barcelona, 1989).

Poc importa, doncs, el caràcter contrarevolucionari que segurament havia donat lloc a l'aparició d'aquell full volant. De fet implicava sempre el risc de propiciar situacions imprevisibles i esdevenia, en tot cas, una font d'elements referencials revolucionaris. És des d'aquesta perspectiva que hom comprèn millor el pragmatisme que s'amagava dins de la radicalitat de les mesures que prohibien la més mínima referència a la Revolució (inclosos els símbols, els dibuixos, els vestits, els gestos, etc.).²⁶

D'un signe ben diferent, clarament pro-revolucionari, era el pasquí anònim que va ser recollit per les autoritats de Barcelona el 25 de juny de 1794.²⁷ Es tracta d'un text que utilitza una fórmula de comunicació molt semblant a la que hem observat en el dibuix de la guillotina. Un missatge breu (34 mots) que, partint del sentit de la Revolució de França —a la qual fa al·lusió amb una fórmula que pressuposa la complicitat del lector-auditor ("Tot lo poble entén...")—, i reposant en el caràcter emblemàtic de la guillotina menava a la incitació revolucionària tot aplicant l'exemple francès a la realitat concreta de Catalunya. Lluny de l'abstracció, la Revolució era presentada com un alliberament enfront d'una tirania personificada, que es concretava en quatre mots: el *rei*, els *ministres*, els *jutges* i els *regidors*. Tots ells són al centre del text —o, millor dit, de la proclama—, en la mesura que cada mot apareix acompanyat d'un numeret que remet a peu del text, on s'il·lustren els motius de l'odi del qual s'han fet mereixedors. He dit expressament al centre de la "proclama" perquè a més del to que té el text del pasquí, és obvi que requeria la lectura en veu alta (no només a causa de la raresa dels qui sabien llegir, sinó sobretot perquè el mateix estava escrit emprant fórmules pròpies de la comunicació —i proclamació— oral, on les referències numerades són alhora un recurs mnemotècnic i oratori que serveix de suport al discurs, de manera anàloga als recursos que trobem als antics romanços, o en papers com el referit de la guillotina). De fet, doncs, el text és més el testimoni d'una realitat de proclamació pública —que requereix tots els ressorts de l'oralitat (teatralització, interpel·lació, re-creació...), que d'una realitat de "lectura." ¿Com podríem explicar-nos, si no, el fet que quan les autoritats van informar de la retirada del pasquí, observessin que en aquell moment era *llegit* per més d'una seixantena (!) de persones?

²⁶ Veg. amunt, nota 5. En el sentit descrit podem observar com el sol nom de "guillotina" o de "llibertat" que algunes dames de Barcelona donaven —"per seguir la moda"— al mocador de coll i al bonet, van merèixer algunes consideracions en vers, publicades al *Diario de Barcelona* del 5 d'agost de 1794: "...Tras esta evidente ruina [és a dir, la que havia provocat la Revolució] / ¿Quién la podrá tolerar / que al pañuelo quiera dar / título de Guillotina? / Nombre que el mundo abomina (...) ¿Y del gorro, qué diremos / que llama de libertad? / que aunque es cofia en realidad / su figura aborrecemos / si con tal señuelo vemos / que la humanidad se acaba, / que la fe se menoscaba. / Adular la tiranía / ¿no causará antipatía / quando peor está que estaba?"

²⁷ AHN, *Estado*, leg. 4040, vol. 2 (text reproduït en un comunicat del capità general de Catalunya al duc d'Alcúdia, del 7 de juliol). Vegi-se'n la transcripció al final d'aquest article.

* * *

A partir de les consideracions fetes a l'inici d'aquest article, i dels exemples aportats, crec que resulta evident que la presència i la influència de la Revolució francesa a Espanya —com pertot— no es troba només en la *reproducció* (o "exportació") dels esdeveniments de França, o simplement en la seva acceptació o refús. Allò que cal prendre sobretot en consideració, són els diversos mitjans i potencialitats que implica la *mall*a de la comunicació i de la re-creació, en una societat en la qual l'oralitat sobrepassa àmpliament el marc de la funcionalitat comunicativa. Una dimensió oral que afecta des de l'àmbit de la intimitat fins al de la publicitat; que implica l'estímul i expressió de sentiments —ja siguin de disgust o d'entusiasme—, alhora que esdevé una via fonamental d'*entreteniment* social; que pot abarcar des de la voluntat reflexiva fins a la frivolitat; que impregna tant l'atmosfera de la por com la de l'audàcia...

Hom s'adona, llavors, de la superficialitat de les actituds maniquees que, malhauradament, no han estat, encara, completament desterrades de la historiografia, pel que fa la qüestió de la difusió de la Revolució francesa. Parlar de la Revolució esdevenia sempre, una certa manera de fer-la present; de conèixer els seus signes d'identificació, i de familiaritzar-s'hi. En una paraula: de re-crear-la. No es tractava tan sols, doncs, d'estar *a favor* o *en contra* de la Revolució; ni tot no es reduïa, tampoc a la dialèctica d'aquestes dues opcions.

La dificultat de control damunt la comunicació oral —i la seva condició dominant dins la societat— la col·locava fàcilment sota el recel i desconfiança de les autoritats —així com dels sectors "benpensants"—. ¿Fa falta recordar la marginació social permanent en la que vivien aquells que a la societat d'antic règim personificaven millor el món de la comunicació oral i gestual —els *comediant*s—? Amb més motiu, doncs, el temor i les reaccions repressives augmentaven quan la re-creació feia referència a la Revolució francesa. L'amplitud de la *reacció* esdevé, doncs, un indicador gens menyspreable de presència revolucionària; o, si més no, de la seva versemblança. Una presència que, en tot cas, és difícil de percebre prenent tan sols en consideració la dimensió escrita de les seves traces.

Universitat Autònoma de Barcelona

Apèndix 1

Transcripció-reproducció del pasquí retirat per l'autoritat, a Barcelona, el 25 juny 1794 (AHN: Leg.4040⁽²⁾):

TOT LO POBLE ENTEN QVE
AB LA GUILLOTINA, LOS FRANCESOS
HAN ALCANSAT ABATRE ALS QVE LOS
TIRANISABAN; QUANT MES NE NECESI=
TAM LOS CATALANS ESCLAUS, DEL REY¹
MINISTRES², JUTGES³, REGIDORS⁴ QVE SON
NOSTRES TIRANOS TRAIIDORS.

1 DORM, 2 SE
VALEN DE AQVELL SON. 3 DEL INTERES, 4 QVE NO SABEN
REGIR SOS BENS PERO SI ROBAR.

Apèndix 2

(Vegeu la pàgina següent.)

RESUMEN: *Se explica la difusión de la ideología contrarrevolucionaria en España en la época de la Revolución francesa por las características de la sociedad de la época, que imponía una modalidad de comunicación básicamente oral. Se aportan varios ejemplos de este fenómeno, entre ellos un pasquín reproducido en apéndice.*

SUMMARY: *Through his article, Lluís Roure bases the diffusion of counter-revolutionary ideology in Spain during the time of French Revolution on the traits of that society, for it required a modality of communication which was mainly oral. The author supports his own theories providing examples as a wall poster reproduced in appendix.*

cadáver en que corraon la Cavora al Rey de Francia Luis
XVI el Turco, el 21 de Enero 1793 a las 10 horas: de su mañana.

1. Mesa donde se colocó al Rey acabo de Pen y manos
 2. Sitio donde se inca de rodriillas p^a la execucion.
 3. Faja donde inclino la Cavora, y cal la cuchilla obligada con el peso de 8 @
 4. Cuchilla. 5 peso de 8 @ = 6 Cordel, o cuerda, 8 con se p^a poleas, p^a subir la cuchilla
 7. Tiro donde crea firme un extremo de la Cusada
 8. Ballesta q^e sostiene el berrugo, y al soltarla cal la Cuchilla
 9. Muelle, o resorte = 10. Escalera.
- Meca ala parte de dentro hai un cafon donde cal la Cavora al fije.

